Вавілова А.С.

Київський університет імені Бориса Грінченка

ВПЛИВ СТИЛІВ БАТЬКІВСЬКОГО ВИХОВАННЯ НА РІВЕНЬ ТРИВОЖНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Метою статті було теоретично проаналізувати та емпірично дослідити психологічні особливості впливу стилів батьківського виховання на рівень тривожності молодших школярів. Для реалізації поставленої мети використано такі психодіагностичні методи, як «Опитувальник батьківського ставлення» (В.В. Столін та А.Я. Варга) і «Тест тривожності» (Р. Теммл, М. Дорки, В. Амен). До вибірки досліджуваних увійшли 30 дітей молодшого шкільного віку (учні 1–2-х класів) та 30 їхніх батьків.

У процесі дослідження проаналізовано сучасні підходи до визначення зв'язку між стратегіями сімейного виховання та рівнем емоційного благополуччя дітей. Виявлено, що безумовне прийняття та повага сприяють зниженню рівня тривоги у дітей та підлітків. Розглянуто психологічні особливості стилів батьківського виховання за підходом А.Я. Варги: прийняття – відторгнення; кооперація; симбіоз; авторитарна гіперсоціалізація та інфантилізація (маленький невдаха).

Здійснено статистичний аналіз впливу стилів батьківського виховання на рівень тривоги молодших школярів. З'ясовано, що у більшості батьків найбільш вираженим є стиль виховання «кооперація», тоді як стилі «прийняття» і «інфантилізація» рідко використовуються у взаємодії з дітьми. За допомогою порівняльного аналізу за критерієм Т-Стьюдента виявлено, що у вихованні дівчат батьки частіше використовують стиль «симбіоз» (прагнення до тісних стосунків та гіперопіки), тоді як хлопців зазвичай виховують за стилем «кооперація» (співпраця та інтерес до проблем дитини).

За допомогою множинного регресійного аналізу розроблено модель прогнозування рівня тривожності молодших школярів залежно від стилю батьківського виховання. Установлено, що такі виховні стилі, як «прийняття» та «кооперація», мають значущий вплив на зниження тривожності дітей молодшого шкільного віку, а домінування у вихованні стилів «симбіоз» та «авторитарна гіперсоціалізація» зумовлюють підвищення рівня тривоги у зв'язку з їхнім негативним впливом на розвиток особистості дитини. Показники виховного стилю «інфантилізація» виявилися статистично не значимими, тому були виключені з регресійної моделі.

Ключові слова: емоційна сфера, тривожність, молодший шкільний вік, стилі виховання, сім'я.

Постановка проблеми. Проблема дитячо-батьківських взаємин як чинник психологічного благополуччя дітей набуває особливої актуальності, оскільки сім'я є одним із найважливіших складників державної політики збереження здоров'я нації. Ставлення батьків до дитини впливає на її соціалізацію, емоційний стан, інтелектуальний та моральний розвиток, тому одна з основних передумов здорового розвитку дитини та її формування як особистості – зростання в емоційному теплі й стабільному оточенні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Молодший шкільний вік є сенситивним для розвитку емоційної сфери дитини. Негативний вплив на емоційний розвиток у цьому віці може призводити до поведінкових проблем, труднощів у комунікації, появи психосоматичних захворювань. Найчастіше у молодших школярів спостерігається

підвищений рівень тривоги як відображення внутрішнього хвилювання та труднощів в адаптації до оточуючого світу [4, с. 337–339].

Останні дослідження свідчать про те, що особливості виховання у батьківській сім'ї можуть зменшувати та збільшувати рівень стресу у дітей на рівні гормонів, впливаючи на підвищення кортизолу в організмі (один із гормонів стресу). Батьки є свого роду буферами у регулюванні реакцій дітей на стрес. Якщо сім'я надає підтримку та безумовно приймає дітей, це знижує тривожність, у іншому разі за наявності критики як додаткового фактору стресу відбувається посилення рівня стресу та підвищення тривожності [6, с. 1800–1805].

Дослідники Е. Бестейро та А. Кінтанілла здійснили системний аналіз зв'язку рівня тривоги у дітей і підлітків та стилів виховання. Вони

дійшли висновку, що такі чинники, як прихильність, теплота та прийняття з боку батьків, значно знижують кількість та вираженість симптомів тривоги у дітей. Тоді як підвищення дитячої тривожності пов'язане з авторитарним стилем вихованням, неприйняттям, психологічним контролем, надмірною опікою та жорсткою дисципліною [4, с. 340–342]. Схожі результати були отримані в дослідженнях групи авторів П. Кован, С. Кован та М. Прует, які підтвердили негативний вплив конфліктів батьків та авторитарних стратегій виховання на рівень тривоги і депресії молодших школярів [5, с. 533–537].

Лонгітюдні дослідження сімей, які використовують повагу та безумовну любов у вихованні дітей із ранніх років, продемонстрували значно нижчий рівень емоційних проблем, зокрема тривоги, порівняно з батьками, які проявляли авторитарність чи надмірну опіку [7, с. 2796–2798]. До того ж вибір сприятливих стилів батьківського виховання позитивно відображається на академічних досягненнях та розвитку здібностей дітей [8, с. 255].

Дослідженням типології стилів батьківського виховання займалися такі вчені, як А.В. Петровський та А.Я. Варга. А.В. Петровський виокремив чотири тактики виховання у сім'ї: диктат, опіка, невтручання та співробітництво. Диктат (систематичне насилля над дитиною, надмірні вимоги до неї), опіка (задоволення всіх потреб дитини та огороження її від неприємностей) та невтручання (відособленість від дитини та її життя) розглядаються дослідником як деструктивні для дітей. Стратегія співробітництва на відміну від трьох попередніх є оптимальною для гармонійного розвитку і становлення особистості [2].

Однак, на нашу думку, підхід до типології стилів виховання А.Я. Варги є більш системним та охоплює розгляд наслідків виховних впливів для дитини у майбутньому. Дослідниця виокремлює п'ять стилів сімейного виховання: прийняття, кооперація, симбіоз, авторитарна гіперсоціалізація та інфантилізація (маленький невдаха).

Стратегія прийняття передбачає безумовну любов та повагу до особистості дитини; за стратегії кооперації батьки зацікавлені у справах і планах дитини; симбіоз вибирають ті батьки, які постійно відчувають тривогу за дитину, вона здається їм маленькою і беззахисною; за авторитарної гіперсоціалізації батьки жадають від дитини беззастережної слухняності та дисципліни; стратегія «маленький невдаха» передбачає прагнення батьків інфантилізувати дитину, приписати їй осо-

бисту і соціальну неспроможність [1, с. 27–30]. Таким чином, різні стратегії виховання дітей можуть значно впливати на їхній розвиток та емоційне благополуччя.

Постановка завдання. Мета статті – теоретично проаналізувати та емпірично дослідити психологічні особливості впливу стилів батьківського виховання на рівень тривожності молодших школярів.

Виклад основного матеріалу дослідження. В емпіричному дослідженні впливу стилів батьківського виховання на рівень тривожності молодших школярів взяли участь дві вибірки: 30 дітей молодшого шкільного віку (учні 1–2-х класів ліцею «Кебета» м. Києва) та 30 їхніх батьків (12 батьків та 18 матерів) (табл. 1). У процесі дослідження було застосовано такі психодіагностичні методики, як «Опитувальник батьківського ставлення» В.В. Століна та А.Я. Варги і «Тест тривожності» Р. Теммла, М. Дорки, В. Амена [3]. Для статистичної обробки емпіричних даних застосовувався багатомірний регресійний аналіз та порівняльний аналіз за критерієм Т-Стюдента.

Таблиця 1

Характеристика вибірки досліджуваних молодших школярів та їхніх батьків

Вік	Молодші школярі		
	Хлопці	Дівчата	Усього
6 років	5	6	11
7 років	5	5	10
8 років	4	5	9
	Батьки		
	Чоловіки	Жінки	Усього
27-34 роки	4	7	11
35-40 років	5	7	12
41-46 років	3	4	7

На першому етапі дослідження визначався рівень тривожності молодших школярів за допомогою проєктивної методики «Вибери потрібне обличчя» Р. Теммла, М. Дорки, В. Амена. Було отримано показники індексу тривожності (ІТ) у дітей, які розподілилися за трьома рівнями:

- високий рівень (ІТ $\geq 50\%$);
- середній рівень (ІТ від 20% до 50%);
- низький рівень (ІТ $\leq 20\%$).

Отримані результати продемонстрували, що 10% (трьох дітей) мають низький рівень тривожності; 60% (18 дітей) мають середній рівень тривожності; 30% (дев'ять дітей) мають високий рівень тривожності (рис. 1). Тобто більшість дітей молодшого шкільного віку проявляє серед-

Рис. 1. Розподіл молодших школярів за рівнем тривожності

ній рівень вираженості тривоги, однак 30% дітей мають підвищену тривожність, що вказує на наявність проблем у розвитку емоційної сфери.

На другому етапі дослідження батькам опитаних дітей пропонувалося пройти «Опитувальник батьківського ставлення» В.В. Століна та А.Я. Варги, спрямований на виявлення ставлення батьків до своєї дитини та вибір домінуючих стилів батьківського виховання. Опитувальник дав змогу отримати результати за п'ятьма шкалами, які відповідають стратегіям виховання:

- прийняття – відторгнення;
- кооперація (соціальна бажаність);
- симбіоз;
- авторитарна гіперсоціалізація;
- «маленький невдаха» (інфантилізація).

Високий результат за шкалою «прийняття» виявлено тільки у п'ятих батьків (16,7% вибірки). Такі дані свідчать про те, що дуже малий відсоток батьків приймають дитину такою, як вона є, поважають її потреби та її думку, схвалюють її інтереси. Середній рівень виявлено у 23,3% (семеро батьків), де, ймовірно, ставлення до дитини залежить від ситуації, що може пояснюватися нестійкістю та мінливістю настрою у батьків або непослідовністю їх виховання (в одних ситуаціях вони поважають дитину, а в інших – ні). У 60% випадках (18 батьків) спостерігаємо низький рівень вираженості типу виховання «прийняття» (табл. 2). У таких сім'ях, скоріше за все, дорослі не прислухаються до думки дитини, відчують до неї переважно негативні емоції: злість, роздратованість.

Більшість батьків оцінили свій стиль виховання як «кооперація» – 80% сімей (24 батьки)

із високим рівнем прояву. Вибраний стиль вказує на те, що батьки високо оцінюють здібності своєї дитини, схвалюють її самостійність та ініціативність. У 20% (шестеро батьків) відзначається середній рівень прояву виховання за типом «кооперація». Низьких показників у досліджуваних не виявлено, що вказує на прагнення батьків до співпраці зі своїми дітьми.

Високий рівень за шкалою «симбіоз» отримали 26,7% батьків (вісім досліджуваних), що дає змогу зробити висновок відсутності психологічної дистанції з дитиною, прагнення задовольнити всі її потреби та захистити від неприємностей. Більшість батьків (12 осіб) має середній рівень прояву показників стилю виховання «симбіоз». Вони не схильні до цілковитого психологічного злиття зі своєю дитиною, у певних ситуаціях дають їй свободу. 33,3% батьків (10 осіб) поважають особисті кордони своїх дітей і дотримуються комфортної дистанції у спілкуванні та взаємодії. Отримані результати підтверджують схожі дослідження П. Кован, С. Кован та М. Прует про те, тривога батьків у вихованні посилює рівень тривожності їхніх дітей [5, с. 537–538].

Щодо стилю виховання «авторитарна гіперсоціалізація», то у 36,7% батьків (11 осіб) спостерігається відсутність контролю над діями дитини з боку дорослих. Оптимальнішим показником виховної стратегії за цією шкалою є середній рівень, який характерний для 63,3% (19 батьків). Це найкращий варіант: відсутній жорсткий постійний контроль, у дитини є можливість проявляти самостійність і водночас у потрібні моменти батьки завжди поруч, готові підтримати, випра-

вити, похвалити. Авторитарного стилю виховання не дотримуються в жодній з опитаних сімей.

За показниками останньої шкали батьківського стилю виховання – «маленький невдаха», яка діагностує ставлення батьків до успіхів і невдач дитини, з'ясовано, що всі батьки (100% досліджуваних) вірять у своїх дітей, їхні здібності, а невдачі вважають випадковими (низький рівень за цією шкалою).

Таблиця 2

Розподіл за рівнями стилів батьківського виховання

	Низький	Середній	Високий
Прийняття	60%	23,3%	16,7%
Кооперація	0%	20%	80%
Симбіоз	33,3%	40%	26,7%
Авторитарна гіперсоціалізація	36,7%	63,3%	0%
Інфантилізація	100%	0%	0%

Цікаві дані було отримано щодо відмінностей виховних стратегій для дівчат та хлопців молодшого шкільного віку (рис. 2). Порівняльний аналіз результатів для незалежних вибірок за критерієм Т-Ст'юдента продемонстрував, що значущі відмінності у показниках домінуючих стилів батьківського виховання ($p \leq 0,05$) для дівчат і хлопців виявлені за стратегіями «кооперація» ($x = 5,4$ для хлопців та $x = 4,2$ для дівчат) та «симбіоз» ($x = 2,8$ для хлопців та $x = 4,5$ для дівчат). Щодо інших стилів виховання, то суттєві відмінності відсутні. Таким чином, для дівчат порівняно з хлопцями батьки рідше використовують коопера-

цію. Але при цьому до дівчат батьки виявляються більш поблажливими і прагнуть бути ближчими до них. За такого стилю виховання зазвичай спостерігається захоплення дитиною, прагнення задовольнити всі її забаганки (саме забаганки, а не потреби).

За допомогою множинного регресійного аналізу було визначено, які саме стилі батьківського виховання впливають на рівень тривожності у молодших школярів. Для цього було узгоджено дані щодо рівня тривожності кожної дитини та показниками за стилями батьківського виховання. Отримана модель дає змогу аналізувати 63,6% варіативності показників тривожності у молодших школярів ($R^2 = 0,636$) й є статистично значимою ($p = 0,05$). Залежною змінною виступав рівень тривожності молодших школярів (отриманий за методикою «Вибери потрібне обличчя»), а предикторами – показники за стилями сімейного виховання (табл. 3).

Таблиця 3

Показники внеску предикторів (стилів виховання) у прогнозування тривожності молодших школярів (регресійна модель)

Предиктори	Стандартизований показник бета	Рівень значущості
Прийняття	-0,48	0,001
Кооперація	-0,11	0,040
Симбіоз	0,19	0,021
Авторитарна гіперсоціалізація	0,21	0,034
Інфантилізація	-0,013	0,625
Константа	4,59	0,001

Рис. 2. Відмінності у стилях батьківського виховання для дівчат та хлопців молодшого шкільного віку

Виходячи з результатів множинного регресійного аналізу, значимий вплив на рівень тривожності молодших школярів здійснюють такі стилі батьківського виховання: прийняття, кооперація, симбіоз та авторитарна гіперсоціалізація. Показники виховного стилю «інфантилізація» виявилися статистично не значимими, тому були виключені з регресійної моделі.

Найбільш значимий вплив на рівень тривожності молодших школярів здійснює стиль виховання «прийняття» ($\beta = -0,48$). Тобто чим більше дитину приймають і безумовно люблять у сім'ї, тим менший рівень тривожності у неї. На зниження тривожності дітей впливає і такий стиль, як «кооперація» ($\beta = -0,11$). Якщо батьки заохочують ініціативу дитини, підтримують її самостійність, вона відчуває себе більш упевненою в собі. Стратегії «авторитарна гіперсоціалізація» ($\beta = 0,21$) та «симбіоз» ($\beta = 0,19$) зумовлюють зростання рівня тривожності. Такі результати є достатньо очевидними, оскільки надмірний контроль та порушення особистих меж сприймаються дитиною як загроза її особистості і призводять до зниження рівня емоційного благополуччя.

Висновки. Молодший шкільний вік є сенситивним для розвитку емоційної сфери. У цьому віці діти потребують підтримки та допомоги у гармонійному розвитку, особливо від батьків, тому особливості стилю батьківського виховання

можуть безпосередньо впливати на емоційний стан молодших школярів, зокрема зумовлювати зниження чи підвищення рівня тривожності дітей.

У процесі емпіричного дослідження впливу стилів батьківського виховання на рівень тривожності молодших школярів було виявлено, що більшість дітей цього віку має середній та високий рівні тривожності. Найбільш поширений стиль виховання у сім'ї (за результатами опитування батьків) – кооперація. Тобто для великої кількості сімей характерні співпраця між дитиною та батьками, розуміння та повага у спілкуванні. Однак багато батьків не схильні приймати дитину такою, яка вона є (низькі показники за стратегією «прийняття»). Відзначається тенденція до батьківського контролю та порушення особистих кордонів дітей. Також було виявлено, що стосовно дівчат батьки у вихованні більш поблажливі та надають їм більше можливостей, а ще схильні до більш тісних стосунків із ними. Хлопчиків частіше за все виховують за стилем «кооперація».

Множинний регресійний аналіз дав змогу визначити модель стилів виховання, які впливають на рівень тривожності молодших школярів. Такі стилі батьківського виховання, як «прийняття» та «кооперація», зумовлюють зниження тривоги, тоді як високі показники за стилями «симбіоз» і «авторитарна гіперсоціалізація» призводять до підвищення тривоги у молодших школярів.

Список літератури:

1. Голубева Е.В., Истратова О.Н. Диагностика типов детско-родительских отношений. *Российский психологический журнал*. 2009. Т. 6. № 1. С. 25–34.
2. Петровский А., Петровский В. Всегда ли правы родители. Психология воспитания. Москва : АСТ, 2003.
3. Практикум по возрастной психологии / под ред. Л.А. Головей, Е.Ф. Рыбалко. Санкт-Петербург : Речь, 2002. 34 с.
4. Besteiro E.M., Quintanilla A. The relationship between parenting styles or parenting practices, and anxiety in childhood and adolescence: a systematic review. *Revista espanola de pedagogia*. 2017. V. 75. № 267. P. 337–351.
5. Cowan P.A., Cowan C.P., Pruett M.K. Fathers' and mothers' attachment styles, couple conflict, parenting quality, and children's behavior problems: an intervention test of mediation. *Attachment and human development*. 2019. V. 21.5. P. 532–550.
6. Parenteau A.M., Alen N.V., Deer L.K. Parenting matters: Parents can reduce or amplify children's anxiety and cortisol responses to acute stress. *Development and Psychopathology*. 2020. V. 32. № 5. P. 1799–1809.
7. Richardson A.C., Lo J., Priddis L. A Quasi-Experimental Study of the Respectful Approach on Early Parenting Competence and Stress. *Journal of child and family studies*. 2020 V. 29. № 10. P. 2796–2810.
8. Rodic M., Cui J., Malykh S. Cognition, emotion, and arithmetic in primary school: A cross-cultural investigation. *British journal of development psychology*. 2018. V. 36. № 2. P. 255–276.

Vavilova A.S. THE INFLUENCE OF PARENTAL EDUCATION STYLES ON THE ANXIETY LEVEL OF PRIMARY SCHOOL PUPILS

The aim of the article was to theoretically analyze and empirically investigate the psychological features of parenting styles' influence on the level of primary school children anxiety. To achieve this goal the following psychodiagnostic methods were used: Parental Attitude Questionnaire (by V. V. Stolin and A. Y. Varga) and Anxiety Test (R. Templ, M. Dorky, V. Amen). The sample included 30 primary school children (1-2 grades pupils) and 30 their parents.

The study analyzes modern approaches to determine the relationship between family education strategies and the level of children emotional well-being. It has been found that unconditional acceptance and respect for children help to reduce anxiety level of children and adolescents. The psychological features of parenting styles according to A. Y. Varga's approach are considered: acceptance - rejection; cooperation; symbiosis; authoritarian hypersocialization and infantilization (small loser).

A statistical analysis of the parental styles influence on anxiety level of primary school children was performed. It has been found that the most pronounced parental style is «cooperation», while the «acceptance» and «infantilization» styles are rarely used in communication with children. A comparative analysis of T-Student test found that parents are more likely to use the «symbiosis» style (desire for close relationships and hyperopia) for girls, while boys are usually grow in the «cooperation» style (cooperation and interest in the child's problems).

Using multiple regression analysis, a model for predicting the level of primary school children` anxiety depending on parental style was developed.

It has been established that such educational styles as «acceptance» and «cooperation» have a significant impact on reducing the primary school anxiety children` anxiety; and the dominance of the «symbiosis» and «authoritarian hypersocialization» styles causes an increase in anxiety due to their negative impact on the development of the child's personality. Indicators of educational style «infantilization» were statistically insignificant, so they were excluded from the regression model.

Key words: emotional sphere, anxiety, primary school age, parenting styles, family.